

Література:

1. *Волин М.* История КП(б)У в сжатом очерке. — Х.: Пролетарий, 1930. — 197 с.
2. *Галаган М.* Ліквідація У. К. П. // *Нова Україна.* — 1925. — №4. — С. 26-38.
3. *Гермайзе О.* Нариси з історії революційного руху на Україні: В 2 т. — Т. 1. Революційна Українська Партия (РУП). — К.: Книгоспілка, 1926. — 388 с.
4. *Грушевський М.* Вибрані твори / Зібр. М. Галій. — Нью-Йорк: Укр. координ. центр Америки, 1960. — 263 с.; *Винниченко В.* Відродження нації: історія української революції.: В 3-х т. — К.: Політвидав України, 1990. — Т. 1. — 348 с. Т. 2. — 328 с. Т. 3. — 542 с.; *Христюк П.* Замітки і матеріали до історії української революції. 1917 — 1920 рр.: В 4-х т. — Відень-Прага, 1921 — 1922. — Т. 4. — 193 с.
5. *Павко А.* Теоретико-методологічні засади дослідження діяльності політичних партій та організацій в Україні напр. ХІХ — на поч. ХХ ст. // *УІЖ.* — №4. — 2001. — С. 112-125.
6. *Павко А.* Повчальний досвід вітчизняної історії: політичні партії і організації у громадському житті України модерної доби. — К., 2002. — 552 с.
7. *Попов М.* Мелкобуржуазные антисоветские партии (шесть лекций). — М., 1924. — 120 с.
8. *Равич-Черкаский М.* История Коммунистической партии Украины. — К., 1923. — 247 с.
9. *Хто такі комуністи — боротьбисти.* — Лубні: Радянська друкарня, 1920. — 12 с.
10. *Яворський М.* Коротка історія України. — Х., 1928. — 144 с.
11. *Яворський М.* Революція на Вкраїні в її головних етапах. — К.: Державне видавництво України, 1923. — 81 с.

Н. В. Кармазіна

ДІЯЛЬНІСТЬ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ ТА ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ПО УВІЧНЕННЮ ІСТОРІЇ КРИМУ В 1954 — 1991 рр.

В умовах становлення України як незалежної демократичної держави особливого значення набуває історичне краєзнавство, яке значною мірою сприяє відродженню духовності і культури, вихованню патріотизму.

З реалізацією поточних і перспективних завдань історичного крає-

знавства нерозривно були пов'язані зусилля державних органів і громадських організацій Криму у 50-ті — 80-ті рр. ХХ ст. щодо створення монументального літопису півострова. Вивчення закономірностей монументального увічнення сторінок історії Криму сприяє виробленню загальнодержавних і регіональних програм дослідження рідного краю, поліпшенню роботи системи охорони пам'ятників.

Надзвичайно важливо, що проблеми увічнення сторінок історії стали предметом дослідження істориків у 90-ті рр. ХХ ст. Питання практичної діяльності органів державної влади та громадських організацій України щодо проектування, спорудження та використання пам'ятників у культурних і освітніх цілях розглядаються у монографії П. Т. Тронька та В. А. Войналовича “Увічнена історія України” [1]. Певний фактичний матеріал щодо увічнення знаменних дат, спорудження пам'ятників у Криму приводиться Т. Ф. Григор'євою у збірнику “Охорона, використання та пропаганда пам'яток історії та культури в УРСР” [2]. Разом з тим зазначені праці не розглядають комплексно проблеми, пов'язані з монументальною пропагандою в Криму у 50-ті — 80-ті рр. ХХ ст.

Ціль дослідження — показати місце і роль державних органів та громадських організацій у справі встановлення пам'ятників, пам'ятних знаків, меморіальних дощок у 1954 — 1991 рр. Виходячи з цього, поставлені наступні задачі: охарактеризувати напрямки роботи по увічненню подій історії; проаналізувати коло регіональних програм щодо спорудження історико-культурних об'єктів.

У досліджуваній період установка пам'ятників, пам'ятних знаків, меморіальних дощок знаходилася під твердим контролем партійних і радянських органів, що залишило свій відбиток на їхній тематичній спрямованості. Проте, з ініціативи творчих об'єднань, громадських організацій були увічнені героїчні події Великої Вітчизняної війни. Невід'ємною складовою частиною монументального літопису України були пам'ятники і пам'ятні знаки, які відбивали події Жовтневої революції і громадянської війни.

Спорудження таких монументів, меморіальних дощок набувало характер масових, добре організованих кампаній. Так, у період підготовки до святкування 50-літнього ювілею першої російської революції 1905 — 1907 р. ЦК КПУ і Рада Міністрів УРСР постановою від 19 серпня 1955 року затвердили план заходів, серед яких

передбачалося виявлення та увічнення пам'ятних місць, пов'язаних з подіями 1905 — 1907 р. в Україні. У Кримській області в список пам'ятних місць були внесені: у Сімферополі — місце мітингу, розгромленого чорносотенцями 17 жовтня 1905 року, у міському саду (вул. Леніна), у с. Партизани (колишнє с. Сабли) — місце виступу селян 1 травня 1905 р. у маєтку поміщика Давидова, в Євпаторії — будинок, де розміщувалась явочна квартира РСДРП, в Феодосії — місце мітингу матросів броненосця “Потьомкін” і жителів міста 22-23 червня 1905 р. [3, арк. 4-5].

Трохи пізніше, до 40-ї річниці Жовтневої революції вище політичне керівництво та уряд України 13 серпня 1957 р. прийняли постанову, яка передбачала роботи з благоустрою історичних місць та пам'ятників, присвячених подіям “Великої Жовтневої Соціалістичної революції і громадянської війни на Україні”. На території Кримської області були встановлені меморіальні дошки: у Сімферополі — на головному корпусі шкіркомбінату, працівники якого в січні 1918 року разом з моряками Чорноморського флоту брали активну участь у збройному повстанні за встановлення радянської влади; на будинку № 9 по Червоноармійській вулиці в м. Керчі, де в 1920 р. знаходився підпільний революційний комітет більшовиків, і на будинку № 21 по вулиці Петра Алексеєва — місці розміщення Керченського міського підпільного більшовицького комітету; у Євпаторії — по вулиці Чернишевського на будинку № 2, у якому в 1918 році формувалися перші загони Червоної гвардії і розміщувалась перша міська рада робітничих депутатів; біля озера Сиваш, на схід від Перекопського перешийка, де 8 листопада 1920 року частини Червоної Армії форсували Сиваш [4, с. 207-208].

Провівши масову централізовану кампанію по увічненню історико-революційних подій в масштабах республіки, ЦК КПУ і Рада Міністрів УРСР у постанові від 28 лютого 1968 р. вирішили, що “питання щодо встановлення пам'ятних знаків, меморіальних дошок, плит у місцях, пов'язаних із видатними подіями Великої Жовтневої соціалістичної революції, громадянської війни та іншими історико-революційними подіями, вирішують обкоми КПУ та облвиконкоми” [4, с. 219]. Так, вже 28 квітня 1968 р. Кримський ОК КПУ та облвиконком прийняли постанову по питанню спорудження в області пам'ятників у 1969 — 1970 р. Відповідно до нього,

одним із перших заходів передбачалося встановлення пам'ятника погруддя Д. І. Ульянову в Сімферополі до 1969 р. З метою виконання постанови Кримський ОК КПУ зобов'язав начальника управління культури облвиконкому Г. І. Івановського та завідувача відділом будівництва й архітектури облвиконкому В. П. Мелик-Парсаданова, а також керівників Сімферопольського, Керченського місткомів КПУ та міськвиконкомів вжити міри до проектування, спорудженню пам'ятника у встановлений термін [5, арк. 96].

Водночас в області активно проводилось спорудження пам'ятників В. І. Леніну. На рубежі 50-х — 60-х років ХХ століття, як відзначав відомий дослідник монументальної скульптури М. В. Воронов, концепція трактування образу В. І. Леніна в монументальному мистецтві починає певним чином змінюватися. З кінця 50-х років під впливом критики культу особистості І. В. Сталіна почав затверджуватися культ Леніна — вождя, що підкреслює правильність обраного шляху розвитку країни. Крім того, у скульптурних творах необхідно було утілювати ставлення Леніна до людей, його риси характеру [1, с. 82].

У наказі міністра культури УРСР Р. Бабійчука 26 грудня 1959 року вказувалося на необхідність дотримуватися нового трактування образу В. І. Леніна: “Далеко не всі споруджені пам'ятники мають дійсно високий художній рівень. В композиційному рішенні ряду з них наявні одноманітність та шаблон, недостатньо використовуються засоби розгорнутого композиційного рішення, які дали б можливість більш повного розкриття образу. Часто автори намагаються передати лише портретну схожість, що збіднює образне рішення, знижує ідейно-художній рівень твору, його громадсько-виховний вплив на глядача”. Відповідно до установок, даних партією та урядом, у Кримській області надалі передбачалося проведення заміни пам'ятників В. І. Леніну, виконаних з недовговічних матеріалів і на недостатньому художньому рівні. Так, у перспективному плані на 1959 — 1969 рр. передбачалося установити пам'ятники та погруддя В. І. Леніну загальною вартістю 2200 тис. крб., у т. ч. у Сімферополі перед Будинком Рад (700 тис. крб.), у центрі Євпаторії (150 тис. крб.), у центрі Керчі (150 тис. крб.), у Феодосії (500 тис. крб.), в Алушті (700 тис. крб.). Засоби та матеріали рекомендувалось взяти з фондів міст та районів, відрахувань від прибутків міс-

цевої промисловості [6, арк. 90-92]. Крім того, до 1968 — 1969 рр. планувалося замінити за рахунок місцевих бюджетів 12 скульптур у містах і районах Криму, орієнтовна вартість яких складала 220 тисяч карбованців. Крім передбачених на заміну, у містах і селах області нараховувалося більш 80 скульптур і погрудь В. І. Леніну низького художнього рівня, встановлених у 40-х — 50-х роках [7, арк. 21-22].

У монументальній пропаганді 1960-х — 1980-х років основна увага приділялася спорудженню пам'ятників В. І. Леніну. Так, у його честь були встановлені в 1967 р. одинадцять пам'ятників із 137 споруджених. Однак вони не відповідали естетичним вимогам, виготовлялися з недовговічних матеріалів. У Кримській області в с. Зоркино Нижнегірського, с. Ковиловому Роздольненського, с. Кольцово Сакського, с. Широкому Сімферопольського районів спорудження пам'ятників до 100-річчя з дня народження В. І. Леніна було здійснено без особливого поліпшення естетичного вигляду [2, с. 88]. За даними інформації управління культури облвиконкому щодо проведеного комплексу робіт в області охорони пам'ятників історії в 1971 році, з 184 скульптур і погрудь В. І. Леніну тільки 23 були виконані з міцних матеріалів [8, арк. 10].

Провідне місце в справі спорудження пам'ятників, пам'ятних знаків, меморіальних дощок у всіх областях УРСР, у т. ч. і Кримській, займало увічнення пам'яті воїнів та мирних жителів, які загинули в боротьбі з фашизмом, стали жертвами небаченого терору. У фондах центральних і обласних архівів відклався корпус документів, які включають перспективні плани, пропозиції, протоколи постанов Ради Міністрів УРСР, міністерств, відділів облвиконкомів, міськвиконкомів із питань спорудження пам'ятників, пам'ятних знаків, присвячених подіям і героям Великої Вітчизняної війни. Аналіз зазначених документальних матеріалів дозволяє визначити основні напрямки робіт по увічненню всенародного подвигу в 1950-ті — 1980-ті рр.

Спорудження пам'ятників героям Великої Вітчизняної війни значно активізувалося на початку 50-х років ХХ століття. У містах і селах Криму упорядковувалися братські кладовища, споруджувались пам'ятники й обеліски. У 1954 році на благоустрій військових цвинтарів з місцевого бюджету було виділено 200 тисяч карбо-

ванців. Були споруджені нові пам'ятники й обеліски: у Бахчисарайському районі — 3, Судакському — 1, Ленінському, Джанкойському районах — по 2 [9, арк. 23-24]. Однак зростаюча кількість пам'ятників не завжди була належного ідейно-художнього рівня, мали місце кількарізкові випадки їх будівництва без затвердження в установленому порядку проектів. Вироби монументальної скульптури в більшості випадків виготовлялись із недовговічних матеріалів, внаслідок чого швидко руйнувалися. Низьким був контроль за професійною майстерністю при виконанні монументальної скульптури [4, с. 189]. Примітивні пам'ятники з каменю-черепашнику були встановлені в 1950-ті роки в Красноперекопському, Ленінському, Джанкойському, Кіровському районах Кримської області [10, л. 7]. І це не випадково, тому що, за даними Співки художників України, в республіці на той час існувало близько 200 організацій, які, не маючи нічого спільного з образотворчим мистецтвом, займалися випуском художньої продукції, у тому числі пам'ятників, монументів, обелісків [11, л. 30].

Все це зумовило необхідність підготовки нормативних документів, які б істотно вплинули на стан спорудження пам'ятників. Документом, який направляв увічнення подвигів героїв Великої Вітчизняної війни, стала постанова Ради міністрів України від 30 грудня 1952 року “Про поліпшення справи спорудження пам'ятників і монументів та підвищення якості виробництва монументальної і масової політичної та побутової скульптури в УРСР”, яка з 1954 року поширювалася і на Кримську область. Констатуючи недоліки, що накопичилися в монументальній пропаганді, уряд України встановлював порядок, згідно з яким проектування пам'ятників і монументів покладалося на Комітет у справах мистецтва при Раді Міністрів України, їх спорудження — на обласні, міські виконавчі комітети Рад депутатів трудящих з віднесенням витрат на рахунок відповідних місцевих бюджетів.

Постанова зобов'язувала управління у справах архітектури при Раді Міністрів України при опрацюванні генеральних планів міст на головних магістралях, площах, в парках і садах передбачати місця для встановлення бюстів, пам'ятників і монументів. Йому ж доручалося посилити архітектурно-технічний контроль за споруджуваними на території республіки пам'ятниками. З метою підви-

щення ідейно-художнього рівня споруджуваних пам'ятників рекомендувалось ширше проводити громадські огляди, колективні обговорення ескізів і завершених робіт [4, с. 189-192].

Піднімаючи коло питань, пов'язаних із проектуванням і спорудженням пам'ятників, постанова Ради Міністрів України від 30 грудня 1952 року в першу чергу була спрямована на створення повноцінного, високохудожнього монументального літопису Великої Вітчизняної війни, оскільки саме ці пам'ятники становили значну групу із встановлених у 50-х роках [1, с. 140].

Документальні матеріали фонду управління культури Кримського облвиконкому (ф. Р-3319) Державного архіву в Автономній Республіці Крим (далі: ДААРК) дають можливість визначити обсяги робіт з реалізації постанов у Кримській області. У серпні 1953 року були виділені кошти на пам'ятник воїнам, які загинули в роки Великої Вітчизняної війни в селі Ішунь, у сумі 763 тисячі карбованців [12, л. 4]. Рік за роком збільшувалася сума на благоустрій і ремонт братських могил і пам'ятників. Так, з місцевого бюджету в 1953 р. було виділено 100 тисяч крб. [13, л. 6], у 1954 р. — 200 тис. крб. [9, л. 24], а в 1956 р. — 220 тис. крб. [14, л. 37]. У середині 1950-х рр. управління культури облвиконкому також порушило питання щодо спорудження нових пам'ятників на Перекопському валу, тому що встановлені у 1944 році тимчасові вимагали заміни. На засіданні бюро Кримського ОК КПУ та облвиконкому 18 жовтня 1957 р. було прийнято рішення про установку 5 листопада 1957 р. на Перекопі заставного каменю у формі конічного обеліска, увінчаного зіркою, висотою до двох метрів. Пам'ятник героям громадянської та Великої Вітчизняної воєн тут планувалося спорудити до 1958 — 1959 рр. [15, арк. 139].

У цілому, наприкінці 50-х рр. ХХ століття заходам щодо увічнення пам'ятних місць приділялася велика увага Кримським ОК КПУ та облвиконкомом. На засіданнях бюро обласної партійної організації систематично розглядалися питання спорудження пам'ятників. Таких постанов тільки у 1958 році було прийнято вісім, у т. ч. “Про спорудження на Алуштинському перевалі пам'ятника кримським партизанам” [16, арк. 75], “Про увічнення пам'ятних місць, пов'язаних із діяльністю найвизначніших діячів науки і культури, учасників Жовтневої революції, громадянської та Великої

Вітчизняної воєн” [17, арк. 45], “Про затвердження проекту пам’ятника героям громадянської та Великої Вітчизняної воєн на Перекопському валу” [18, арк. 57], “Про встановлення меморіальних дощок на братських і одиночних могилах воїнів Радянської армії і партизан у Советському районі” [19, арк. 54], “Про десятирічний план (1959 — 1969 рр.) спорудження пам’ятників, монументів і погрудь” [20, арк. 63].

Конкретною програмою подальшої роботи по увічненню сторінок історії Великої Вітчизняної війни та пам’яті її героїв була постанова вищого політичного керівництва країни “Про увічнення пам’яті радянських воїнів, які загинули в період Великої Вітчизняної війни” (1960 р.). У ході його реалізації відділ адміністративних органів ЦК КПРС розіслав на місця пропозиції по увічненню пам’ятних місць військових подій, підготовлені Генштабом Збройних Сил СРСР. Запропонована програма була розрахована на десять років, її завершення планувалось до 25-річчя Перемоги.

Аналіз цього документа свідчить, що військовими істориками була проведена значна і важлива робота, результатом якої стала обґрунтована перспективна програма, яка всебічно відображала події Великої Вітчизняної війни на Україні.

Так, у районі Севастополя пропонувалось спорудити пам’ятники таobelіски воїнам 19-ї батареї берегової оборони Чорноморського флоту, яка вела кровопролитні бої на 7-му кілометрі Балаклавського шосе, особовому складу торпедних катерів Чорноморського флоту, військовим льотчикам, які відзначились при обороні та визволенні Криму в 1944 року, а також учасникам оборони Севастополя, які боролися на останньому рубежі 35-ї батареї (мис Херсонес). Бойові дії по визволенню Криму в 1943-1944 роках повинні були увічнити пам’ятники в Сімферополі, Феодосії, Керчі.

Крім того, у документі були представлені пропозиції щодо спорудження 19 пам’ятників партизанам і підпільникам. Два з них вважалося доцільним встановити в Сімферополі та Севастополі до 25-річчя повного звільнення українських земель (1969 р.) від фашистських загарбників [1, с. 144-145].

Основні положення документа, представленого Генеральним штабом і Міністерством оборони, вплинули на формування комплексних планів спорудження пам’ятників на честь Великої Пере-

моги і розробку нових підходів увічнення народного подвигу. Одним з яскравих прикладів такого підходу може служити постанова Ради Міністрів УРСР від 16 травня 1967 року. Уряд України наголошував у ній на необхідності активізувати роботу по проектуванню і спорудженню обелісків на честь міст-героїв: Києва, Одеси, Севастополя. Разом з тим, Міністерству культури, Держбуду України спільно з облвиконкомама та ОК КПУ було доручено подати пропозиції про спорудження в 1967-1970 рр. пам'ятників з визначенням черговості їх будівництва та джерел фінансування [1, с. 146].

Вже до 21 липня 1967 року Кримським ОК КПУ та облвиконкомом ці пропозиції були підготовлені. У фонді Кримського ОК КПУ (ф. П-1) ГААРК відклалася постанова бюро обкому партії й облвиконкому від 21 липня 1967 року “Про спорудження в Кримській області пам'ятників у 1967 — 1970 рр.” і додаток до неї з переліком пропонованих до спорудження пам'ятників. За рахунок коштів господарств, громадських організацій, місцевого бюджету планувалося спорудити 18 пам'ятників, у тому числі 12 — на честь полеглих у роки Великої Вітчизняної війни [21, арк. 192-195].

Зібрані пропозиції з місць лягли в основу постанови Ради Міністрів республіки від 28 лютого 1968 року про спорудження на території України пам'ятників республіканського значення у 1968 — 1970 роках. У документі передбачалося будівництво меморіального ансамблю в Керчі, який би увічнював подвиг героїв Аджимушкайської оборони та Ельтигенського десанту [22, арк. 97]. Хоча роботу планувалося виконати в 1970 р., вона ще не була почата й у 1972 р. [10, арк. 10].

Новий крок у проектуванні і спорудженні пам'ятників героям і подіям Великої Вітчизняної війни був пов'язаний з постановою Ради Міністрів УРСР від 14 лютого 1975 року, спеціально присвяченою питанням монументального увічнення всенародного подвигу. Нею визначалося спорудження монументів Вічної Слави в ряді міст УРСР, у тому числі — у Сімферополі. Значно розширила програму спорудження пам'ятників і монументів постанова Ради Міністрів України від 10 січня 1978 р., якою до 1980 р. планувалося здійснити проектування 36 нових пам'ятників. Серед них — пам'ятник танкістам (Героям Радянського Союзу) у селі Героївське Кримської області.

Реалізація програм по спорудженню пам'ятників знаходилася

в полі зору громадських організацій. Так, Рада ветеранів Окремої Приморської Армії в листі, відправленому у відділ управління культури Кримського облвиконкому в лютому 1977 р., цікавилася ходом спорудження пам'ятників. Заступник голови облвиконкому Р. М. Чепуріна у відповіді на лист голові Ради ветеранів Окремої Приморської Армії П. М. Шедько в лютому 1977 року повідомляла, що “у поточній п'ятирічці будуть споруджені відповідно до постанов ЦК КПРС, Ради Міністрів, ЦК КПУ і Ради Міністрів УРСР пам'ятники героям Ельтигенського десанту, Керченсько-Феодосійського десанту у Феодосії, меморіальний комплекс героям Перекопу, героям Аджимушкайської оборони, пам'ятник дев'ятьом Героям Радянського Союзу в с. Героївське Сакського району, меморіал Вічної Слави в Сімферополі” [23, арк. 7].

Актуальні питання і перспективні програми монументальної пропаганди, спорудження пам'ятників, присвячених подіям і героям Великої Вітчизняної війни, одержували реалізацію в ході діяльності Кримської організації УТОПК. Корпус документів цієї організації (ф. Р-4584) у ДААРК містить у собі матеріали конференцій, постанови засідань президії, протоколи пленумів, що дозволяють охарактеризувати комплекс проведених заходів щодо реставрації і спорудження обелісків, пам'ятних знаків. Так, уже на першій настановній конференції Кримської організації УТОПК, що проводилася 26 листопада 1966 року, особлива увага приділялася необхідності увічнення пам'яті героїв Перекопу, Сиваша, Іщуні [24, арк. 51]. З ініціативи міських і районних організацій Кримської організації УТОПК вже до 1968 року в ряді місцевих населених пунктів були встановлені 75 пам'ятників воїнам, які загинули в 1941 — 1945 рр. Пам'ятники виготовлялися з довговічних матеріалів і по проектах професійних скульпторів і архітекторів [25, арк. 103]. Серед них виділялися: меморіал на пагорбі Малий Дарсан у Ялті, пам'ятник-obelіск із барельєфом жертвам фашистського терору в Євпаторії [10, арк. 7]. На початку 1970-х років за рахунок засобів Кримської організації УТОПК були споруджені: меморіальний комплекс у пам'ят'ях радянських громадян, розстріляних і замучених фашистами в 1943 — 1944 рр. у с. Дубки Сімферопольського району; скульптурні пам'ятники радянським воїнам-визволителям у Первомайському і Радянському районах; пам'ятний знак на Ак-Монайських позиціях у Ле-

нінському районі; меморіальний знак підпільній диверсійній групі Єфремова в Сімферополі [26, арк. 36].

Як свідчать документальні матеріали фонду УТОПІК (ф. 4760) Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України (далі: ЦДАВОВУ), а також Кримської організації УТОПІК у ДААРК, конкретні питання по спорудженню і реставрації обелісків, пам'ятних знаків вирішувались в процесі проведення республіканських оглядів пам'ятників на честь річниць знаменних подій історії. Напередодні 30-річчя Перемоги відповідно до постанови президії правління УТОПІК, колегії Міністерства культури, Держбуду республіки, Секретаріату ЦК ЛКСМУ від 7 червня 1974 року був проведений республіканський громадський огляд пам'ятників і пам'ятних місць Великої Вітчизняної війни 1941 — 1945 р. [27, арк. 2].

Підприємства й організації Севастополя в ході огляду взяли шефство над пам'ятками. Так, севастопольське спеціалізоване управління механізації вчасно та якісно упорядкувало братське кладовище воїнів 128-ї Туркменської стрілецької дивізії. Рибпромислове об'єднання “Атлантика” побудувало пам'ятний знак на могилі воїнів підводного човна Щ-203 на цвинтарі комунарів. Всього трудовими колективами міста лише за період проведення огляду було споруджено шість пам'ятників і обелісків, закладено парк Перемоги в районі Стрілецької бухти [28, арк. 5-7].

На IV пленумі правління Кримської організації УТОПІК 12 січня 1976 року були підведені підсумки огляду пам'яток і пам'ятних місць Великої Вітчизняної війни по Кримській області. Було відзначено, що був зроблений ремонт і благоустрій 368 пам'яток. Президія УТОПІК нагородила пам'ятними медалями — 126, нагрудними знаками — 812, дипломами — 155 активістів Кримської організації [29, арк. 9].

У цілому, 76 з 84 пам'ятників, споруджених у 1975 році, були присвячені 30-літній річниці Перемоги. У містах і районах області були встановлені 25 пам'ятників односельчанам, 43 — на братських могилах радянських воїнів. Серед них: пам'ятник на могилі Невідомого солдата в парку Гагаріна в Сімферополі; монумент на місці спаленого фашистами села Лаки в с. Верхоріччя Бахчисарайського району; на братській могилі партизанів, що загинули в 1942 році в с. Солоне Озеро Джанкойського району; на місці фор-

сування Сиваша в 1943 — 1944 рр. у с. Вишневка Красноперекопського району [30, арк. 20-21].

В наступні роки продовжувалась робота в більшій мірі по спорудженню пам'ятних знаків на честь полеглих у роки Великої Вітчизняної війни. Так, у 1977 році три пам'ятних знаки були створені на честь воїнів-односельчан у с. Джерельному Сімферопольського району, Врожайному Радянського району, у Зуї Білогірського району [31, арк. 2]. Пам'ятний знак, що увічніює пам'ять партизан і підпільників, був відкритий у сквері біля кінотеатру “Мир” м. Сімферополя 9 травня 1978 року [32, арк. 4]. Чотири пам'ятних знаки були споруджені в 1984 році на честь воїнів-односельчан у с. Листяному Нижнегірського району, с. Абрикосовому Первомайського району, с. Вишневка Красноперекопського району, а також на честь 383-ї стрілецької дивізії в Ялті на території пансіонату “Донбас” [33, арк. 15].

У досліджуваний період роботі по увічненню героїзму радянського народу в роки Великої Вітчизняної війни належало помітне місце в діяльності вищих органів влади і державного управління, місцевих Рад, громадських організацій. На жаль, у 1980-ті роки реалізації багатьох проектів перешкоджало скорочення фінансування соціально-культурної сфери. У постанові політичного керівництва й уряду СРСР від 12 квітня 1983 року говорилося про заборону в 1983 — 1985 роках будівництва нових і продовження спорудження початих меморіальних комплексів, обелісків, пам'ятників, за винятком недорогих пам'ятників особам, що загинули при виконанні службових обов'язків, захищаючи інтереси держави [1, л. 155].

Таким чином, протягом 1950-х — 1980-х років у Кримській області була проведена велика робота зі спорудження пам'ятників, пам'ятних знаків, меморіальних дощок, що відбивають історію півострова. Разом із тим, комплекс робіт проводився під контролем офіційної ідеології, тому досить суб'єктивно увічнені революційні події. Пам'ятники, пам'ятні знаки, як правило, відбивають лише роль більшовицької партії і її найбільш відомих діячів, залишаючи без уваги діяльність інших політичних сил і партій. Найбільш розширеної в монументальному увічненні була тема Великої Вітчизняної війни, однак багато сторінок народного подвигу залишилися не освітленими (трагічні події початкового періоду війни), тому що не визнавалися офіційною історіографією.

Література:

1. Тронько П. Т., Войналович В. А. Увічнена історія України. — К., 1992. — 276 с.
2. Григор'єва Т. Ф. Вивчення, охорона і спорудження пам'яток історії та культури в Криму як один з напрямків краєзнавчих досліджень // Охорона, використання та пропаганда пам'яток історії та культури в УРСР: У 6 ч. — К., 1989. — Ч. 5. — 90 с.
3. Державний архів в Автономній Республіці Крим (далі: ДААРК). — Ф. Р-3319. — Оп. 1. — Спр. 188.
4. Законодавство про пам'ятники історії та культури / Збірник нормативних актів. — К., 1970.
5. ДААРК. — Ф. П-1. — Оп. 4. — Спр. 372.
6. Там само. — Ф. П-1. — Оп. 1. — Спр. 4044.
7. Там само. — Ф. Р-3319. — Оп. 1. — Спр. 879.
8. Там само. — Ф. Р-3319. — Оп. 1. — Спр. 1118.
9. Там само. — Ф. Р-3319. — Оп. 1. — Спр. 123.
10. Там само. — Ф. Р-4584. — Оп. 1. — Спр. 11.
11. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі ЦДАВОВУ). — Ф. 581. — Оп. 1. — Спр. 1487.
12. ДААРК. — Ф. Р-3319. — Оп. 1. — Спр. 81.
13. Там само. — Спр. 4.
14. Там само. — Спр. 177.
15. Там само. — Ф. П-1. — Оп. 1. — Спр. 3953.
16. Там само. — Спр. 4037.
17. Там само. — Спр. 4039.
18. Там само. — Спр. 4041.
19. Там само. — Спр. 4043.
20. Там само. — Спр. 4044.
21. Там само. — Оп. 4. — Спр. 234.
22. Там само. — Спр. 372.
23. Там само. — Ф. Р-3319. — Оп. 1. — Спр. 1434.
24. Там само. — Ф. Р-4584. — Оп. 1. — Спр. 1.
25. Там само. — Спр. 17.
26. Там само. — Спр. 48.
27. ЦДАВОВУ. — Ф. 4760. — Оп. 1. — Спр. 17.
28. Там само. — Спр. 15.
29. ДААРК. — Ф. Р-4584. — Оп. 1. — Спр. 63.
30. Там само. — Ф. Р-3319. — Оп. 1. — Спр. 1112.
31. Там само. — Спр. 1494.
32. Там само. — Спр. 1530.
33. Там само. — Ф. Р-4584. — Оп. 1. — Спр. 11.